

Wojciech Błażejowski

Państwowa Wyższa Szkoła Techniczno-Ekonomiczna
im. ks. Bronisława Markiewicza w Jarosławiu
wojciech.blazejewski@pwste.edu.pl <https://orcid.org/0000-0002-5137-2133>

Magdalena Leżucha

Państwowa Wyższa Szkoła Techniczno-Ekonomiczna
im. ks. Bronisława Markiewicza w Jarosławiu
magdalena.lezucha@pwste.edu.pl <https://orcid.org/0000-0002-5548-559X>

JAKOŚĆ ŻYCIA UCHODźCÓW WOJENNYCH Z UKRAINY

QUALITY OF LIFE OF WAR REFUGEES FROM UKRAINE

Abstrakt: Jakość życia to przedmiot badań wielu dziedzin nauki oraz powszechnego zainteresowania opinii publicznej. Rozmaicie rozumiana i oceniana, zwłaszcza w kontekście wojny. Celem niniejszego opracowania jest ukazanie jakości życia i integracji uchodźców wojennych w społeczeństwie polskim.

Wybuch wojny na Ukrainie 24.02.2022 spowodował niespodziewany i nagły napływ uchodźców wojennych. Polska stała się krajem, w którym było i pozostaje ich ciągle najwięcej.

Analizując jakość życia uchodźców wojennych, autorzy opracowania skupili się na następujących obszarach: struktura demo-społeczna przybyłych, miejsce pobytu w Polsce, miejsce zakwaterowania w Polsce, znajomość języka polskiego, potrzeby i obawy, zatrudnienie, edukacja, kondycja psychiczna i plany na przyszłość. Według autorów obszary te mają duży wpływ na jakość życia i przystosowanie się do nowych warunków funkcjonowania w nowej rzeczywistości.

Słowa kluczowe: jakość życia, uchodźcy wojenni, kondycja psychiczna, plany na przyszłość, trauma wojenna

Abstract: Quality of life is the subject of research in many scientific fields and of widespread public interest. It is variously understood and assessed, especially in the context of war. The aim of this study is to show the quality of life and integration of war refugees in Polish society.

The outbreak of war in Ukraine on 24.02.2022 caused an unexpected and sudden influx of war refugees. Poland became the country where there were and still remain the largest number of them.

Analysing the quality of life of war refugees, the authors of the study focused on the following areas: demo-social structure of the newcomers, place of stay in Poland, place of accommodation in Poland, knowledge of the Polish language, needs and concerns, employment, education, mental condition and plans for the future. According to the authors, these areas have a great impact on the quality of life and adaptation to new conditions of functioning in a new reality.

Keywords: quality of life, war refugees, mental condition, plans for the future, war trauma

Wprowadzenie

Tak w ujęciu naukowym, jak i w obiegowych opiniach, pojęcie *jakość życia* jest rozmaicie interpretowane, dlatego należy je uznać za względne – wymagające każdorazowo precyzyjnego zdefiniowania, podania układu odniesienia. Jakość życia bywa traktowana jako subiektywne przeżywanie rozmaitych doświadczeń w okresie np. dzieciństwa, aktywności zawodowej, starości – efekt procesów osobistej oceny wybranych sfer życia, np. biologicznej, społecznej, psychicznej, religijnej. Może stanowić również rezultat wartościowania życia jako całości – ujmowanego holistycznie.

Uznanie życia za szczególną wartość powoduje, że jesteśmy gotowi wiele poświęcić by je zachować – dbać o bezpieczeństwo, zdrowie, warunki dobrego samopoczucia psychicznego.

W trosce o życie ludzie od zarania swych dziejów organizują się w społeczności funkcjonujące według uzgodnionych zasad i reguł – religijnych i prawnych. Czynią systematyczne wysiłki by każde ludzkie życie chronić, ratować, możliwie jak najdłużej podtrzymywać.

Naturalną ludzką cechą jest pragnienie życia, którym można się nieustannie cieszyć; bez cierpień, zmartwień, kłopotów, lęku, bólu. Życ „pełnią życia”, czyli korzystać z wielu możliwości osiągnięcia sukcesów, satysfakcji, radości z wszelkich dokonań – w różnych dziedzinach codziennej aktywności.

Jak my kochamy życie! Mimo, że nie szczędzi nam cierpień, chorób, bólów i wszelkiego zła, za nic nie chcielibyśmy się z nim rozstać. Dla jego ratowania, choćby dla podtrzymania ledwo tłącej się roślinności, jesteśmy gotowi na wszystko. Cóż bowiem ma człowiek cenniejszego nad życie? (Heller, 2012).

Kochamy życie takie jakim ono jest ponieważ ciągle towarzyszy nam wiara i nadzieja, że kolejne dni – nasza przyszłość, będzie na pewno lepsza. Zaznamy w niej radości i szczęścia. Spełnimy swoje marzenia, zrealizujemy plany i zamiary. Większość naszych codziennych starań i zabiegów służy właśnie temu, co ma się zdarzyć w przyszłości. Edyta Geppert śpiewa w popularnym przeboju (słowa Wojciecha Młynarskiego, muz. Włodzimierza Korcza).

(...)a ja szepnę skrycie, och życie kocham cię nad życie (...). Choć barwy ściemniasz, choć tej wędrówki mi nie uprzyjemniasz, choć się marnie odwzajemniasz. Kocham cię życie, kiedy sen kończy się o świcie, a ja się rzucam, z nadzieją nową na budzący się dzień (...) Kruchość i ograniczony czas trwania życia ludzkiego sprawiają, że troska o jego przebieg – jakość, każdego człowieka zmusza do nieustannego dokonywania rozmaitych mniejszych lub większych wyborów, do rozważań nad tym „jak żyć” – jak postępować, czym się kierować podejmując życiowe decyzje.

Życie jest utkane z wyborów – wielkich i małych, a każdy wybór jest jakąś odpowiedzią na to pytanie [Jak żyć?]. częściej małą i pozornie nic nie znaczącą. Ale z takich małych odpowiedzi układa się odpowiedź końcowa. Kropkę po niej stawia ostatni wybór (Heller, 2012).

Historia dziejów ludzkości dostarcza wielu dowodów, że ludzkie życie i godność człowieka nie zawsze, nie wszędzie i nie przez wszystkich były uznawane za szczególną wartość.

Związany z upadkiem komunizmu koniec globalnej konfrontacji dwóch wrogich bloków militarnych wzbudził początkowo nadzieję na pokojowe ułożenie stosunków między narodami. Ciągłe wybuchające konflikty lokalne są jednak dowodem na iluzoryczność podobnych oczekiwań. Liczba ofiar ludzkich i straty w dziedzinie kultury materialnej, poniesione z powodu tych konfliktów w ostatnich dziesiątkach lat, przewyższają tragiczny bilans ostatniej wojny światowej. Poza tym nikt nie może zaręczyć, że ograniczone terytorialnie wojny na tle etnicznym, rasowym czy religijnym nie przerodzą się pewnego dnia – w sytuacji niesamowitego nagromadzenia technicznych środków zabijania – w ogólnoludzką katastrofę. Schyłek drugiego tysiąclecia nie napawa optymizmem teoretyków kultury i cywilizacji. Wojna i krwawa przemoc wydają się być dzisiaj – tak samo jak na przestrzeni ostatnich tysiącleci – nieodłącznym elementem historii gatunku homo sapiens (Budzik, 1996).

Większość ludzi stara się realizować w życiu rozmaite cele zgodnie ze swoimi aspiracjami, marzeniami, przekonaniami i poglądami na jego sens. Stopień

ich realizacji czynią często wskaźnikiem jego jakości. Cele życiowe wybierane przez osoby są zróżnicowane w zależności od np. ich światopoglądu, wykształcenia, wychowania, warunków społeczno-ekonomicznych, w których przyszło im żyć, a także cech osobowości.

Jak właściwie wybrać życiowe cele, jak żyć?

Odpowiedź na pytanie „jak żyć” pisze się całym życiem (Heller, 2012).

Życie jest dziełem sztuki, które każdy z nas musi stworzyć. I samo życie osądzi czy nasze życie jest złe, czy dobre (Heller, 2012).

Dzieło sztuki, jakim jest ludzkie życie, też ma swoją prawdę, coś obiektywnego, „coś co się ma – i wtedy jest się bogatym, albo coś czego się nie ma – i wtedy jest się bardzo ubogim (Heller, 2012).

1. Jakość życia przedmiotem badań naukowych – refleksje teoretyczne

Jakością życia interesuje się wiele naukowych dyscyplin m.in. nauki ekonomiczne nauki społeczne (pedagogika, psychologia, socjologia), nauki medyczne, nauki o kulturze fizycznej. Każda dyscyplina zgodnie ze swoimi metodologicznymi kanonami już na wstępie – w fazie konceptualizacji badań – precyzyjnie definiuje istotę jakości życia wskazując odpowiednie wskaźniki tej zmiennej. Definicyjne wskaźniki jakości życia to takie zjawiska dające się obserwować, które świadczą o jej poziomie np. długość życia, zarobki, samopoczucie, pozycja społeczna, wykształcenie, sytuacja rodzinna, stanowisko służbowe, sposób spędzania czasu wolnego, narażenie na czynniki stresogenne i wiele innych – wybranych stosownie do kontekstu badań. Przykładowo:

- nauki medyczne: długość życia, wydolność organizmu, ból, sprawność
- pedagogika: zinternalizowany system wartości moralnych
- psychologia: odporność na stres, aspiracje, motywacje
- nauki ekonomiczne: charakter i poziom konsumpcji, wydatki, dochody
- nauki techniczne: wykorzystywane udogodnienia, narzędzia, wydajność pracy, bezpieczeństwo, komfort pracy, wypoczynku, mieszkania.

Nie ma jednej definicji jakości życia. Nie istnieje jeden uniwersalny, kompletny zestaw jej wskaźników. Oceny jakości życia tej samej grupy osób (lub osoby) dokonywane w różnych aspektach nie muszą być zgodne. Należy podkreślić że badania jakości życia dużych zbiorowości osób (populacji uchodźców) oprócz oczywistych walorów poznawczych posiadają zasadniczą wadę, którą jest uśrednianie wyników i wyciąganie wniosków dotyczą tzw. *statystycznych jednostek*, a ignorowanie losów indywidualnych przypadków. Jakość własnego życia każdy człowiek ocenia wg ustanowionych przez siebie kryte-

riów. Kryteria te są zróżnicowane i zależne od wielu czynników różnej natury (kulturowej, intelektualnej, historycznej, zdrowotnej i in.). Metoda ta chociaż nie pozwala na szersze uogólnianie wniosków pozwala precyzyjnie poznać sytuację życiową wybranej osoby. Jest szeroko znana i stosowana przez praktyków różnych profesji. Do celów diagnostycznych wykorzystują ją m.in. nauczyciele, lekarze, psycholodzy, pedagodzy, terapeuci. Metoda, dzięki której możliwe jest nie tylko poznanie aktualnej sytuacji wybranej osoby, ale także zrozumienie jej przyczyn i następstw. Jej znane definicje to m.in.

→ wg lekarzy: sposób badania zmierzający do uzyskania informacji o bodźcach jakim jednostka była poddawana w ciągu długiego okresu czasu oraz zmierzający do uzyskania informacji o skutkach biologicznych, psychicznych i społecznych, jakie te bodźce powodowały (badanie historii osoby) (Nowaczyk, Żołnowski, 1974).

→ wg pedagogów: sposób badań polegający na analizie jednostkowych losów ludzkich uwikłanych w określone sytuacje wychowawcze lub na analizie konkretnych zjawisk natury wychowawczej poprzez pryzmat jednostkowych biografii ludzkich (*Pilch, Bauman, 1995*).

W obiegowych opiniach często jakość życia kojarzona jest z poziomem zaspokajanych określonych ludzkich potrzeb. Jeżeli osoba ma możliwość zaspokojenia jedynie tych stojących najniżej w hierarchii Abrahama Maslowa to mówi się potocznie że osoba ta nie „żyje jak człowiek” lecz „wegetuje”.

Rycina 1. Piramida potrzeb Abrahama Maslowa

Źródło: Todd Bridgman, Stephen Cummings, John Ballard, *Who Built Maslow's Pyramid? A History of the Creation of Management Studies' Most Famous Symbol and Its Implications for Management Education*, „Academy of Management Learning & Education”, 18(1), 2018, s. 81–98, DOI: 10.5465/amle.2017.0351 [dostęp: 25.06.2023].

Odpowiedź na filozoficznej natury pytania o to „kim jest Człowiek i jaki sens ma jego życie „wpływa istotnie na ocenę jego jakości. Nie ma jednak na nie powszechnie akceptowanej, zgodnej odpowiedzi. Różniące się poglądy wyrażają chrześcijanie, liberałowie, socjaliści. Zgodna opinia panuje na temat tego że istotnym wyróżnikiem człowieka spośród świata przyrody jest to że od zarania dziejów tworzy on kulturę. Wg Bogdana Suchodolskiego kultura to *regnum homini* – królestwo człowieka – jego świat, rzeczywistość, w której i przez którą człowiek staje się ludzki (Suchodolski, 1990). W literaturze naukowej spotkać można dziesiątki prób jej definiowania np. *wieloaspektowa całość, w której drogą analizy wyróżnić można zinternalizowaną, tkwiącą w świadomości ludzi warstwę norm wzorów i wartości; warstwę działań będących zobiektywizowanym wyrazem tamtej sfery; warstwę wytworów takich czynności lub inny obiektów stających się przedmiotem kulturowych działań* (Kłoskowska, 1991).

To, w jaki sposób kolejne pokolenia korzystają ze skumulowanego na przestrzeni dziejów dorobku kultury świadczy m.in. o jakości ich życia. To czym jest dla nich kultura – czy łatwo dostępnym, atrakcyjnym dobrem konsumpcyjnym czy bazującym na wartościach sposobem życia ma kluczowe znaczenie w ocenie jego znaczenia.

Różne traktowanie istoty kultury sprawia że jest ona w sposób bierny „konsumowana, bądź aktywnie rozwijana, pomnażana, wzbogacana poprzez osoby w niej uczestniczące.

Lucjan Tuross uczestnictwo w kulturze uważa za złożoną, ukierunkowaną wieloma celami, pobudzana różnymi motywami aktywnością człowieka, w której zaspokajają się, zgodnie z możliwościami psychicznymi i fizycznymi potrzeby, zainteresowania i aspiracje kulturalne (Tuross, 1999).

Uczestnictwo w kulturze jest uczestnictwem w określonym stylu życia, w wizji wartości i zobowiązań, w rozwiązywaniu problemów sensu życia i odpowiedzialności człowieka. Tak pojmowana kultura staje się wyłącznie artystyczno-literackim dodatkiem do życia prowadzonego jakkolwiek. (...) Kultura jako styl życia jest nieustającym rozwiązywaniem problemów sensu i wartości istnienia, problemów odpowiedzialności i powołania ludzi. Tak pojmowana kultura rodzi się i wyrasta ze stosunku człowieka do samego siebie, do innych ludzi, do pracy, do narodu i ludzkości (Suchodolski, 1990).

Etymologicznie ujmując, wszelkie próby odpowiadania na pytanie „o jakość „, to informowanie o jakościowych cechach zjawiska, które zachodzi, zaszło bądź zajdzie w przyszłości. Jakość wyrażamy przez opis właściwości – cech uznawanych subiektywnie przez badacza za istotne w aspekcie określonych potrzeb.

Jakość w języku potocznym jest przeciwstawiana ilości, określa wszystkie te cechy i właściwości (procesów, ludzi, przedmiotów), które nie dają się zmierzyć, a które do opisu (...) są bardzo potrzebne:

→ *Jakość* rozumiana jest (zgodnie z nomenklaturą ze świata cybernetyki i ekonomii) jako całościowa ocena, dotycząca cech mierzalnych i niemierzalnych łącznie, odniesionych do ustalonego kryterium (wskaźnika) jakości zwanego też „funkcją celu” (Kędracka-Feldman, 1997).

→ Polska Norma PN-EN-28402: *jakość* to ogół cech i właściwości wyrobu lub usługi decydujących o zdolności (...) do zaspokojenia stwierdzonych lub przewidywanych potrzeb klientów (Kędracka-Feldman, 1997).

Można zatem przyjąć dla potrzeb dalszych rozważań że *jakość* życia to całościowa ocena jego istotnych dla satysfakcji osoby cech fizycznych, psychicznych, ekonomicznych w aspekcie preferowanych przez nią wartości, aspiracji, światopoglądu.

Dążąc do ustawicznego podnoszenia jakości swojego życia – jakości na miarę swoich oczekiwań, marzeń, aspiracji, wyobrażeń – ludzie podejmują wielokrotnie rozmaite działania mające przybliżyć ich do wyznaczonego celu. Kształcą się, pracują, szukają miejsca na świecie gdzie czują się pewnie, bezpiecznie, gdzie panują najkorzystniejsze warunki do osiągania sukcesów, podejmowania ambitnych wyzwań, zaspokajania wszelkich potrzeb, samorealizacji. Liczbę osób migrujących po świecie w poszukiwaniu lepszego losu – poprawy sytuacji ekonomicznej, bezpieczeństwa, wolności, uciekających przed wojną, nietolerancją, nędzą, głodem – szacuje się na dziesiątki milionów. Konsekwencją masowych migracji jest szereg trudnych do rozwiązania problemów społecznych, z którymi boryka się od szeregu lat wiele państw na całym świecie. Doświadcza ich obecnie również Polska, będąca bezpośrednim sąsiadem objętej wojną Ukrainy.

To jak próbowano poznać *jakość* życia uchodźców ilustrują różne raporty z badań przeprowadzonych na przestrzeni 2022 roku wśród uchodźców. Można na tych przykładach stwierdzić, które cechy uznali autorzy istotne dla jakości ich aktualnego życia w Polsce. Można również zauważyć ile, zapewne istotnych cech tej jakości pominięto, z racji prawdopodobnie ograniczonych możliwości, ale też bardzo rozległego zakresu podjętej problematyki.

Jakość życia uchodźców wojennych w Polsce

Do Polski, według danych Straży Granicznej 2022 r., przybyło ponad 4 mln obywateli Ukrainy (Straż Graniczna, 2023), z czego obecnie 1 mln ukraińskich uchodźców jest zarejestrowanych w systemie PESEL (Otwarte Dane, 2023). Są to uchodźcy wojenni. Dołączyli oni do sporej społeczności ukraińskiej zamieszkałej w Polsce. Taka zmiana roli Polski z państwa emigracji na państwo imigracji – stanowi kontynuację trendu trwającego już od dekady i nie ma precedensu w powojennej historii Polski (Okólski, 2021).

Uchodźcy od migrantów różnią się dwoma cechami. Po pierwsze – zmieniają miejsce pobytu potencjalnie na krótko. Po drugie nie ma mowy o dobrowolności wyborów i decyzji osoby uciekającej przed wojną czy prześladowaniem. Uchodźcy zmuszeni byli w bardzo krótkim czasie przejść od normalnego, spokojnego i bezpiecznego życia do kwestii logistycznych związanych z zapewnieniem sobie miejsca zamieszkania oraz zadbania o sytuację ekonomiczną swojej rodziny. Tym samym nastąpiła błyskawiczna i przymusowa zmiana hierarchii potrzeb, motywacji i obaw uchodźców (Isański i in., 2022).

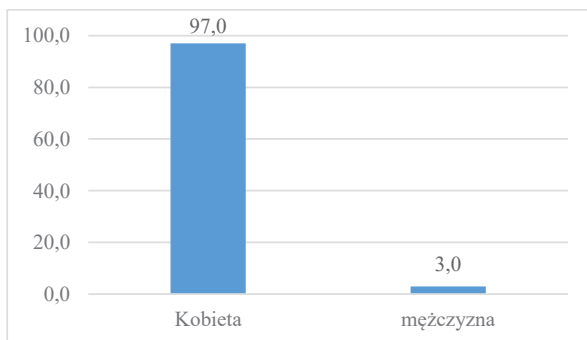
Dodatnie saldo migracji w 2022 r. miało czysto zewnętrzną przyczynę – inwazję Rosji na Ukrainę, z której do Polski jest stosunkowo blisko i której granica była dla Ukraińców otwarta. Oprócz psychologicznego bagażu, który uchodźcy dźwigają uciekając z obszarów ogarniętych wojną, muszą jeszcze mierzyć się z wyzwaniem w nowym miejscu pobytu. Wśród nich można wyróżnić następujące:

- kulturowe – niezajomość języka miejsca pobytu, odmienna religia, różnice w zwyczajach i normach kulturowych;
- ekonomiczne – bezrobocie, luka płacowa i kompetencyjna w zatrudnieniu;
- infrastrukturalne – dostępność mieszkań i domów na wynajem, problemy urbanistyczne i regionalne, wykluczenie transportowe;
- społeczne – brak sieci kontaktów, oddzielenie od rodzin, ograniczenie uczestnictwa w życiu społecznym i politycznym, mniejszy dostęp młodzieży do edukacji i integracji (Baszczak, Wincewicz, Zyzik, 2023). Wymienione czynniki powodują spore trudności związane z integracją ze społeczeństwem przyjmującym i wpływają na ich dobrostan fizyczny i psychiczny.

Analizując jakość życia uchodźców wojennych, autorzy opracowania skupili się na następujących obszarach: struktura demo-społeczna przybyłych, miejsce pobytu w Polsce, miejsce zakwaterowania w Polsce, znajomość języka polskiego, potrzeby i obawy, zatrudnienie, edukacja, kondycja psychiczna i plany na przyszłość. Według autorów obszary te mają duży wpływ na jakość życia i przystosowanie się do nowych warunków funkcjonowania.

1. Struktura demo-społeczna

Dane z badań *Uchodźcy wojenni z Ukrainy – życie w Polsce i plany na przyszłość* wskazują, że większość uchodźców wojennych przybyłych z Ukrainy to młode kobiety z dziećmi, ich średnia wieku wynosiła 37 lat, $\frac{3}{4}$ miała dzieci. Wśród badanych kobiet dominowało wykształcenie wyższe.

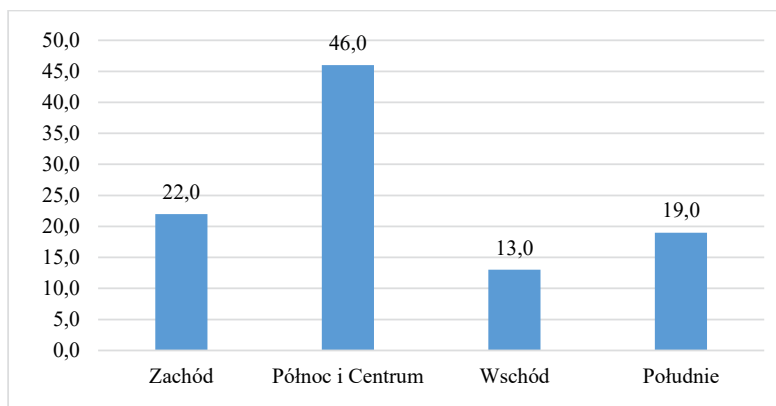
Wykres 1. Struktura płci uchodźców (%)

Źródło: oprac. własne na podstawie raportu: P. Długosz, L. Kryvachuk, D. Izdebska-Długosz (2022), *Uchodźcy wojenni z Ukrainy – życie w Polsce i plany na przyszłość*, Lublin: Wydawnictwo Academicon.

Połowa z respondentów (50%) legitymowała się wyższym wykształceniem (magisterskim lub wyższym), średnim 35%, natomiast podstawowe i zawodowe deklarowało 15%. Sytuację materialną ukraińskich uchodźców przed wybuchem wojny należy ocenić pozytywnie (Narodowy Bank Polski, 2022). Według danych z cytowanego raportu większość badanych uchodźców przed wojną mogła sobie pozwolić na zakup kosztownych przedmiotów bez specjalnego oszczędzania. Zaspokajać swoje podstawowe potrzeby bez specjalnych ograniczeń mogła 1/3. Ponad 90% badanych uchodźców podczas swojego pobytu na Ukrainie zamieszkiwała w mieście.

2. Region zamieszkania

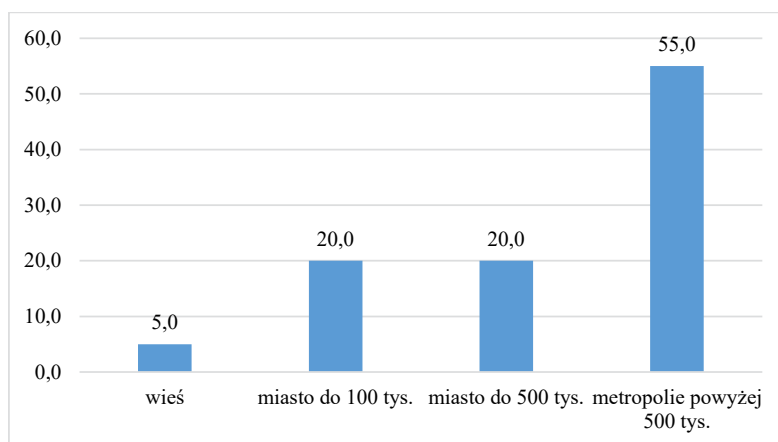
Badani uchodźcy pochodzili ze wszystkich obwodów poza zakarpackim. Najwięcej z obwodu kijowskiego. W podziale na regiony dominowali respondenci, którzy przyjechali z centralnej Ukrainy. Biorąc pod uwagę cechy uchodźców, można powiedzieć, że do Polski przybyli głównie przedstawiciele, czy też raczej przedstawicielki, ukraińskiej klasy średniej.

Wykres 2. Region zamieszkania w Ukrainie (%)

Źródło: oprac. własne na podstawie raportu: *Sytuacja życiowa i ekonomiczna uchodźców z Ukrainy w Polsce*. Raport z badania ankietowego zrealizowanego przez OO NBP, Warszawa 2022, s. 9.

Ponad $\frac{3}{4}$ przybyłych do Polski uchodźców zamieszkuje obecnie w miastach średnich i dużych. Większość badanych uchodźców w czasie badania przebywała już ponad miesiąc w Polsce.

Wykres 3. Miejsce zamieszkania uchodźców w Polsce (%)

Źródło: oprac. własne na podstawie raportu: P. Długosz, L. Kryvachuk, D. Izdebska-Długosz (2022), *Uchodźcy wojenni z Ukrainy – życie w Polsce i plany na przyszłość*, Lublin: Wydawnictwo Academicon.

3. Miejsce zakwaterowania uchodźców w Polsce

Miejsce zamieszkania (zakwaterowania) uchodźców odgrywało i odgrywa istotną rolę w funkcjonowaniu psychicznym i fizycznym. Zamieszkanie w halach targowych, szkołach, czy te miejscach zbiorowego zakwaterowania obniżało jakość życia, natomiast zakwaterowanie u rodziny, bliskich stwarzało natomiast własną przestrzeń.

Prawie $\frac{1}{3}$ badanych zamieszkiwała w domu lub mieszkaniu, które samodzielnie wynajmowała. U polskich rodzin przebywało zaś 17% respondentów. Łącznie osób, które mieszkały w samodzielnym mieszkaniu lub domu było 55%. U rodzin zamieszkiwało łącznie 32% badanych. W obiektach zbiorowego zakwaterowania umieszczonych zostało 12%. Zdecydowana większość ankietowanych znalazła zamieszkanie w dobrych warunkach lokalowych. Można przypuszczać, że to właśnie grupa Ukraińców, posiadająca wyższy status materialny była w stanie zapewnić sobie warunki życia zbliżone do tych w ojczystym kraju.

Wykres 4. Miejsce zakwaterowania w Polsce (%)

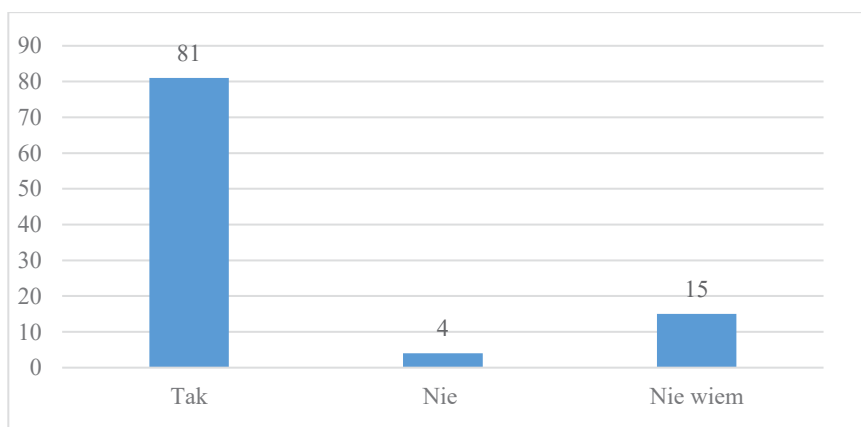
Źródło: oprac. własne na podstawie raportu: P. Długosz, L. Kryvachuk, D. Izdebska-Długosz (2022), *Uchodźcy wojenni z Ukrainy – życie w Polsce i plany na przyszłość*, Lublin: Wydawnictwo Academicum.

4. Znajomość języka polskiego

Znajomość języka kraju przyjmującego jest kluczową kompetencją determinującą jakość życia, dzięki której uchodźcy mogą z łatwością komunikować się i zgłaszać swoje potrzeby. Znajomość języka jest konieczna nie tylko po to, aby poruszać się w polskiej rzeczywistości, ale warunkuje także – w przypadku planów stałego osiedlenia się w Polsce – akceptację pozwalającą na sprawiedliwe i równe traktowanie na rynku pracy, w przestrzeni społecznej, edukacji i w systemie ochrony zdrowia (Wyszynski, Guerra, Bierwiaczonek, 2020).

Na podstawie danych z raportu nasuwa się następująca konstatacja: około $\frac{1}{5}$ badanych w ogóle nie zna języka polskiego, $\frac{1}{4}$ z nich zna podstawowe zwroty, $\frac{1}{3}$ respondentów potrafi się porozumieć w prostych, codziennych sytuacjach komunikacyjnych. Podobnie $\frac{1}{3}$ ankietowanych posiada bierną znajomość języka polskiego. Dobrą znajomość polszczyzny bez barier w rozumieniu i porozumiewaniu się deklaruje 16% respondentów (Narodowy Bank Polski, 2022).

Dane z raportu wskazują, że zupełny brak znajomości języka polskiego widoczny jest u osób przybyłych z centralnej (20%), wschodniej (21%) i południowej (20%) Ukrainy. Wśród przybyszów z zachodniej Ukrainy brak znajomości polszczyzny jest procentowo niższy (12%). Bliskość granicy i zapewne wcześniejsze pobyty w Polsce w sposób oczywisty wpłynęły na aktualną znajomość języka polskiego. Wśród osób, które nigdy nie były w Polsce, brak znajomości języka zadeklarowało 26%.

Wykres 5. Deklaracja uchodźców chęci nauki języka polskiego (%)

Źródło: oprac. własne na podstawie raportu: P. Długosz, L. Kryvachuk, D. Izdebska-Długosz (2022), *Uchodźcy wojenni z Ukrainy – życie w Polsce i plany na przyszłość*, Lublin: Wydawnictwo Academicon.

Wśród osób, które były w Polsce jednokrotnie lub przez krótki czas – 11% twierdzi, że w ogóle nie zna polszczyzny, a wśród osób wcześniej przebywających dłużej w Polsce jedynie 2%. Natomiast zapotrzebowanie na naukę języka polskiego zgłasza zdecydowana większość uchodźców z Ukrainy (wykres 5).

5. Potrzeby i obawy uchodźców

Raport *Odbiór społeczny i integracja uchodźców z Ukrainy, UKREF* zawiera kafeterię potrzeb i obaw uchodźców wojennych przybywających do Polski. Wśród najważniejszych potrzeb zgłaszanych przez nich znalazły się:

- Znalezienie pracy
- Pomoc materialna: jedzenie, ubranie, buty
- Długoterminowy wynajem mieszkania
- Pomoc medyczna
- Kurs językowy (lokalny, np. polski, niemiecki)
- Przedszkole/żłobek dla dzieci
- lekarstwa
- Tymczasowe schronienie
- Możliwość kontaktu z bliskimi pozostałymi na Ukrainie
- Możliwość połączenia z innymi krewnymi
- Pomoc prawna w legalizacji pobytu
- wsparcie psychologiczne
- Możliwość wyjazdu do innego kraju
- Psychoterapia, rehabilitacja
- Coś innego: ...
- Możliwość praktykowania mojej religii (Isański i in., 2022).

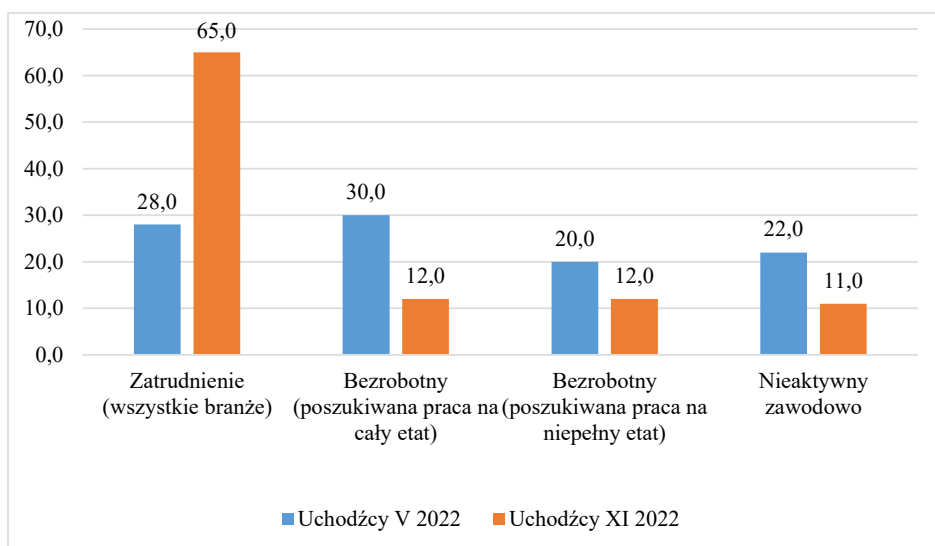
Wśród obaw respondenci wskazali brak pieniędzy, słabą znajomość języka w kraju przybycia, obawę przed tym, jak ludzie mnie przyjmą, niepewność co do losu bliskich, którzy został w domu, niepewność co do możliwości powrotu do domu, wreszcie niepewność co do przyszłości zaatakowanej przez Rosję Ukrainy, obawę przed brakiem pieniędzy, niepewność co do dalszego losu i możliwości powrotu do ojczyzny, a także: słabą znajomość języka kraju zamieszkania. Z danych raportu wynika również, że obawy uchodźców dotyczą głównie losu ich bliskich pozostających na Ukrainie, w miejscu ich pochodzenia, a także obaw o los Ukrainy (Isański i in., 2022).

6. Zatrudnienie

Z badania *NBP Sytuacja życiowa i ekonomiczna migrantów z Ukrainy w Polsce – wpływ pandemii i wojny na charakter migracji w Polsce* wynika, że uchodźcy

z Ukrainy charakteryzują się wysoką aktywnością zawodową. Aż 65 proc. z nich pracuje zawodowo, natomiast kolejne 26 proc. poszukuje pracy. Badanie NBP dzieli osoby z Ukrainy na trzy grupy: migrantów przedwojennych (przybyłych przed 24 lutego 2022 r.), uchodźców wojennych V (uchodźcy wojenni badani w maju 2022 r.), uchodźców wojennych XI (uchodźcy wojenni badani w listopadzie 2022 r.).

Uchodźcy wojenni dość szybko zaadaptowali się na polskim rynku pracy, a co istotne, integracja ta przyspiesza.

Wykres 6. Aktywność zawodowa uchodźców z Ukrainy w maju i listopadzie 2022 r.

Źródło: oprac. własne na podstawie NBP. (2023). *Sytuacja życiowa i ekonomiczna migrantów z Ukrainy w Polsce – wpływ pandemii i wojny na charakter migracji w Polsce.*

Z badania NBP przeprowadzonego w maju 2022 r. wynika, że zaledwie 28 proc. uchodźców wojennych pracowało, podczas gdy ok. 50 proc. deklarowało, że poszukuje pracy. Podczas gdy badanie przeprowadzone w listopadzie ub. roku (na którym bazuje opisywany raport) pokazuje gwałtowny wzrost zatrudnienia migrantów przybyłych po 24 lutego: aż 65 proc. Badanych znalazła pracę, natomiast 24 proc. poszukuje pracy (osoby bezrobotne). Jednocześnie zaledwie 11 proc. to osoby bierne zawodowo (wykres 6) (Narodowy Bank Polski, 2023).

7. Edukacja

Wojna na Ukrainie wywołana przez napaść rosyjskiego agresora zmusiła mieszkańców Ukrainy do opuszczenia swojego kraju, w większości były to ko-

biety z dziećmi. Rok szkolny 2022/2023 rozpoczął się ponad pół roku po wybuchu wojny w Ukrainie oraz kilka miesięcy po najintensywniejszym napływie uchodźców wojennych z tego kraju. Wśród przybyłych była liczna grupa dzieci w wieku szkolnym, objętych – zgodnie z polskim prawem – obowiązkiem szkolnym.

Do polskich szkół na początku obecnego roku szkolnego trafiło ok. 200 tys. uczniów z Ukrainy (Starzyńska-Rosiecka, 2022). Zdaniem przedstawiciela MEiN, druga, również duża grupa, to uczniowie, którzy uczą się w systemie ukraińskim w trybie zdalnym, przebywając w Polsce (Starzyńska-Rosiecka, 2022). Pozostaje też bliżej niesprecyzowana liczba dzieci, które nie uczą się w żadnym systemie – ani polskim, ani ukraińskim. Są też oczywiście tacy uczniowie, którzy korzystają z obu systemów równolegle. Ich liczby również nie sposób oszacować (Żółciak, Osiecki, 2022).

Dzieci uchodźców wojennych, tak jak wszystkie dzieci cudzoziemców podlegają obowiązkowi szkolnemu i mają szereg wynikających z przepisów prawa uprawnień, które obowiązywały jeszcze przed 24 lutego 2022 roku.

Dzieci ukraińskie, które znają język polski na poziomie niewystarczającym do korzystania z nauki, mają przede wszystkim prawo do dodatkowej, bezpłatnej nauki języka polskiego. Uprawnienie do dodatkowej, bezpłatnej nauki języka polskiego nie dłużej niż przez okres 24 miesięcy przysługuje na mocy art. 165 ust. 7 Ustawy z dnia 14 grudnia 2016 r. – Prawo oświatowe (Ustawa, 2016). Dodatkowo uczniom, którzy mieli problem z porozumiewaniem się w języku polskim zapewniono pomoc udzielaną przez osobę władającą językiem kraju pochodzenia (art. 165 ust. 8 Prawa oświatowego), zatrudnioną w charakterze pomocy nauczyciela (Ustawa, 2016).

Według danych z raportu *Uchodźcy wojenni z Ukrainy – życie w Polsce i plany na przyszłość* do szkół w Polsce swoje dzieci posyła 46% respondentów, natomiast nie korzystało z usług edukacyjnych w polskiej szkole 54% uczniów przybyłych z Ukrainy.

Na podstawie raportu można przyjąć, że częściej do polskiej szkoły posyłają swoje dzieci osoby, które chcą zostać w Polsce (52%), oraz ci, którzy nie wiedzą, co zrobią (52%), niż ci, którzy chcą wracać na Ukrainę (41%). Częściej posyłają dzieci do polskiej szkoły respondenci z dobrą znajomością języka polskiego (49%) oraz średnią (50%) niż z brakiem znajomości (28%) (Długosz, Kryvachuk, Izdebska-Długosz, 2022).

8. Kondycja psychiczna

Pozostawienie bliskich osób, zwierząt, swojego dorobku życia, ucieczka z domu pod ostrzałem i wielka niewiadoma co do dalszych losów są ogromnym wstrząsem i stresem. Trauma uchodźców była widoczna gołym okiem

w relacjach telewizyjnych pokazujących płacz Ukraińców, którym udało się przedostać na polską stronę granicy.

Według badań realizowanych wśród uchodźców przez ukraińskich badaczy (Рейтинг, 2022; Razumkov Centre, 2022) największym problemem dla nich w trakcie ucieczki do Polski była rozłąka z bliskimi pozostawionymi na Ukrainie. W czasie ucieczki pojawiał się również u uchodźców strach, że pociąg, autobus czy samochód zostanie ostrzelany przez wojsko rosyjskie. Wiele było takich przypadków, gdy ludzie ginęli lub zostawali ciężko ranni w trakcie próby wydostania się z oblężonego miasta. Pomimo faktu, że ankietowani udali się w bezpieczne miejsce, to towarzyszy im wciąż silny lęk i obawa o życie i zdrowie bliskich pozostawionych na Ukrainie. Zazwyczaj chodzi tu o mężów i partnerów kobiet, które uciekły do Polski z dziećmi. Oni zostali na Ukrainie, często wstępując do wojsk obrony terytorialnej. Okazuje się, że silnymi stresorami występującymi w trakcie ucieczki były też świadomość nieznamościami języka polskiego, zostawienie majątku na Ukrainie, brak odpowiednich środków finansowych na życie, brak wielu potrzebnych rzeczy zostawionych na Ukrainie, brak jasnych planów na przyszłość, problem długiego oczekiwania na przekroczenie granicy oraz kłopoty związane ze znalezieniem mieszkania (Рейтинг, 2022; Razumkov Centre, 2022).

Samo opuszczenie rodzinnego domu jest dużym stresem, nie mówiąc o towarzyszących mu innych niekorzystnych wydarzeniach potęgujących odczucie stresu. Należy też pamiętać, że społeczeństwo ukraińskie nie tak dawno, podobnie jak polskie, było pod wpływem traumy koronawirusa (Długosz, Kryvachuk, Izdebska-Długosz, 2022). Wojna, ewakuacja i przybycie do nieznanego kraju stanowiły kumulację traumy, której negatywne skutki były następujące:

- bóle mięśni, kości, stawów,
- zły nastrój, smutek, przygnębienie,
- za dużo myśli w mojej głowie, dużo myślę o różnych problemach,
- bezradność,
- nieoczekiwany strach bez wyraźnego powodu,
- omdlenia, zawroty głowy, słabość,
- stan zdenerwowania, uczucie drżenia w ciele,
- niepokój,
- płaczliwość (Рейтинг, 2022; Razumkov Centre, 2022).

Uchodźcy z Ukrainy wybierali (i czynią to nadal) różne strategie radzenia sobie z traumą wojenną. Wśród najczęściej stosowanych znalazły się następujące:

- mobilizacja i robienie wszystkiego, aby sobie poradzić z problemami,
- zajmowanie się rzeczami, które odwracają uwagę i poprawiają nastrój,
- pocieszanie się myślą, że mogłoby być jeszcze gorzej,
- modlitwa się o pomoc,
- prośba o radę i pomoc do innych osób,

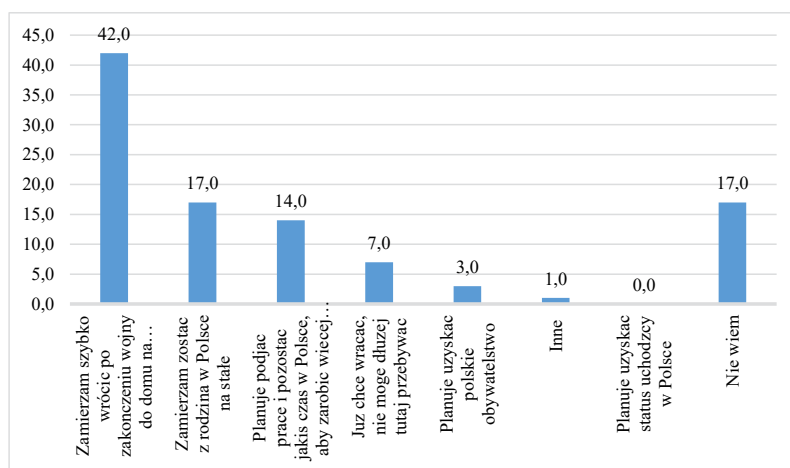
- środki uspokajające,
- poddanie się,
- sięganie po alkohol, papierosy lub inne używki (Рейтинг, 2022; Razumkov Centre, 2022).

Przybysze z Ukrainy radzą sobie z tak trudną sytuacją, w której znaleźli się bez swojej winy, odwracając uwagę od rzeczy nieprzyjemnych i skupiają ją na czymś przyjemnym. Zaangażowanie w różne aktywności pomaga im poprawić nastrój i odwrócić uwagę od wojny.

9. Plany na przyszłość

Plany uchodźców wojennych związane z przyszłym życiem są ważne zarówno dla Polski, jak i Ukrainy (Nowosielska, Otto-Duszczuk, 2022). Z jednej strony mogą przyczynić się do zapełnienia luki demograficznej i uzupełnić rynek pracy. Z drugiej strony na powrót uchodźców do swoich domów liczą ukraińskie rodziny i gospodarka.

Badania uchodźców ukraińskich prowadzone w Polsce oraz w samej Ukrainie (Razumkov Centre, 2022) pokazują, że tęsknota za swoim krajem powoduje, że chcą wracać do ojczyzny po skończeniu wojny. Niemal $\frac{1}{5}$ z tych, którzy uciekli przed wojną, zamierza zostać w Polsce (wykres 7.). Część planuje podjąć pracę, aby zarobić i dopiero wtedy wrócić do swojego kraju. Niewielka liczba respondentów deklaruje szybki powrót, ponieważ sytuacja pobytu w Polsce jest dla nich nie do zniesienia. Nie ma praktycznie chętnych na uzyskanie polskiego obywatelstwa, a w zasadzie nikt nie chce starać się o status uchodźcy w Polsce (Długosz, Kryvachuk, Izdebska-Długosz, 2022).

Wykres 7. Zamiary dotyczące przyszłości (%)

Źródło: P. Długosz, L. Kryvachuk, D. Izdebska-Długosz (2022), *Uchodźcy wojenni z Ukrainy – życie w Polsce i plany na przyszłość*, Lublin: Wydawnictwo Academicon, s. 39.

Sytuacja uchodźców przebywających na emigracji nie jest łatwa. Niektórzy mierzą się z dylematem, czy wracać, czy zostać. Mimo wszechstronnej pomocy otrzymywanej ze strony społeczeństwa, samorządów, rządu polskiego, obywatele Ukrainy czują się obco. Głównym motywem powrotu na Ukrainę jest tęsknota za swoim krajem, domem, rodziną, przyjaciółmi. Jedni mocniej akcentują konieczność powrotu do domu, inni zwracają uwagę na najbliższe osoby pozostawione w Ukrainie. Kolejnym ważnym motywem chęci powrotu do ojczyzny jest kontynuowanie kariery zawodowej, która została przerwana przez wojnę. Obywatele Ukrainy otrzymują w Polsce pracę zazwyczaj poniżej swoich kwalifikacji, przez co mają duży dysonans i czują się dyskryminowani. Praca poniżej kwalifikacji i ogólny brak zadowolenia z pracy mogą w przyszłości wpłynąć na ich decyzje co do dalszego pobytu w Polsce (Isański i in., 2022).

Do powrotu skłania uchodźców głównie sentyment i patriotyzm. To są te siły, które mocno przyciągają obywateli Ukrainy do swojej ojczyzny. Czynniki motywujące powrót mają również charakter ekonomiczno-kulturowy. Jest to poczucie obcości, niedopasowania, nieadekwatności w polskich realiach. Problemy z pracą, wysokie koszty życia, trudności z wynajęciem mieszkania uniemożliwiają dalszy pobyt w Polsce. Okazuje się też, że lepsze życie pod względem kariery, statusu, pozycji respondenci mieli na Ukrainie, a nie każdy jest gotów zaczynać wszystko od nowa w obcym kraju (Długosz, Kryvachuk, Izdebska-Długosz, 2022).

Analizując plany uchodźców co do ich dalszego pobytu w Polsce, wyraźnie widać dużą chęć powrotu do kraju i traktowanie obecnej sytuacji jako tymczasowej. Zestawienie ich planów pokazuje jak wiele czynników, począwszy od sytuacji rodzinnej poprzez różne niezależne czynniki jak znalezienie pozwalającej na utrzymanie się pracy, czy możliwość znalezienia zakwaterowania może na te plany wpływać.

Wnioski

Uchodźcy wojenni, którzy przybyli do Polski w niezwykle traumatycznych okolicznościach, różnią się od innych migrantów w istotnych aspektach ze względu na wyjątkową sytuację, która zmusiła ich do opuszczenia swojego kraju (nierządki w pośpiechu). W związku z tym wymagają większej pomocy w różnych sferach życia w państwie przyjmującym, w tym w sprawach formal-

no-prawnych czy pod względem informowania o ważnych przepisach, prawach i dostępnych dla nich zasobach.

Rozważając jakość życia uchodźców wojennych w Polsce, autorzy opracowania skupili się na dziewięciu obszarach funkcjonowania: strukturze demograficznej przybyłych, miejscu pobytu w Polsce, miejscu zakwaterowania w Polsce, znajomości języka polskiego, potrzeb i obaw, zatrudnieni, edukacji, kondycji psychicznej i planach na przyszłość. Te obszary, zdaniem autorów, są niezwykle istotne dla dobrostanu fizycznego i psychicznego każdego człowieka.

Uchodźcy z Ukrainy wybrali jako kraj przyjmujący – Polskę, ponieważ mieli tutaj swoich znajomych oraz rodziny. Posiadane sieci społeczne zadziałały i ułatwiły imigrantom podjęcie decyzji o wyjeździe do Polski. Nie mniej ważne było też to, że Polska jawiła im się jako kraj podobny pod względem kulturowym i językowym do Ukrainy. Około połowa respondentów miała też wcześniej kontakt z Polską (bliskość granicy sprzyjała kontaktom handlowym, kulturalnym, naukowym, zawodowym i towarzyskim).

W sytuacji zagrożenia dla swojego życia, czy raczej swoich dzieci, szybko zdecydowali się na opuszczenie kraju w poszukiwaniu bezpiecznej przystani na czas toczącej się wojny. Większość badanych były to kobiety z dziećmi posiadające wyższe wykształcenie. Prawie $\frac{1}{3}$ z nich podejmowała pracę w trybie zdalnym na Ukrainie. Tylko niecałe 20% z nich pracowała w czasie badania, a $\frac{3}{4}$ pracę chciało znaleźć. Badani uchodźcy dość dobrze sobie radzili, przebywając w Polsce. Najczęściej zakwaterowani byli w mieszkaniach, domach wynajmowanych przez siebie lub przez kogoś dla nich. Część mieszkała u polskich rodzin. Niewielu mieszkało w miejscach zbiorowego zakwaterowania.

Uchodźcy starali się przystosować do nowej sytuacji i skorzystać z możliwości stworzonych przez państwo polskie. Około połowa posyłała dzieci do polskiej szkoły, również około połowa z tych, którzy nie posyłali, zamierzała w przyszłości zapisać swoje dzieci do szkoły w Polsce. O ile około $\frac{1}{5}$ znała polski język, o tyle $\frac{3}{4}$ badanych zamierzało się go uczyć.

Ukraińscy uchodźcy wojenni uzyskali również prawo do korzystania z krajowej opieki zdrowotnej na podstawie Ustawy z dnia 12 marca 2022 r. o pomocy obywatelom Ukrainy w związku z konfliktem zbrojnym na terytorium tego państwa (głównie pacjentki z dziećmi) pojawiają się również w poradniach POZ (Ustawa, 2022).

Większość ukraińskich obywateli uciekający przed wojną dobrze czuje się w Polsce (Plewko, 2010). Państwo polskie stworzyło im odpowiednie warunki prawno-instytucjonalne, z których chętnie korzystają. W wymiarze kulturowym chętnie uczą się języka polskiego i uczęszczają do szkół wszystkich szcze-

bli edukacji. O tym, że częściowo Polska jest dla nich dobrym miejscem do życia, świadczy też fakt, że około $\frac{1}{3}$ zamierza u nas zostać na dłużej.

W kontekście społecznym, dobre samopoczucie uchodźców w naszym kraju może wynikać z faktu pomocy niesionej przez obywateli polskich oraz warunków zatrudnienia, jakie stworzyli polscy pracodawcy. W aspekcie ekonomicznym spora część obywateli ukraińskich została ulokowana w dużych aglomeracjach miejskich, natomiast korzystnym trendem jest fakt, że w Polsce nie powstały ośrodki uchodźcze – obozy, które mają negatywne konotacje.

Widoczne są jednak obecnie pewne zmiany w stosunku do uchodźców w 2022 r. Początkowo Polacy tłumnie ruszyli z pomocą sąsiadowi, jednak zmęczenie pomaganiem oraz tematem wojny i uchodźców, powoduje pojawianie się zachowań antyukraińskich. Nie zaskakują zatem pewne wzrosty zjawisk negatywnych – które jednak wciąż są relatywnie rzadkie w polskim społeczeństwie. Dla prowadzenia skutecznej polityki wobec uchodźców kluczowe jest monitorowanie dynamiki tego typu postaw i zapobieganie im z użyciem różnych narzędzi.

References

- Baszczak, Ł., Wincewicz, A., Zyzik, R. (2023). *Polacy i Ukraińcy – wyzwania integracji uchodźców*. Polski Instytut Ekonomiczny.
- Bridgman, T., Cummings, S., Ballard, J. (2018). Who Built Maslow's Pyramid? A History of the Creation of Management Studies' Most Famous Symbol and Its Implications for Management Education. *Academy of Management Learning & Education*, 18(1), 81–98. DOI:10.5465/amle.2017.0351
- Budzik, S. (1996). Teologia a obraz człowieka na przykładzie antropologii Rene Girarda. Kainowe plemię. W: M. Heller, S. Budzik (red.), *Obrazy świata w teologii i naukach przyrodniczych* (ss. 227–252). Wydawnictwo Biblos.
- Długosz, P., Kryvachuk, L., Izdebska-Długosz, D. (2022). *Uchodźcy wojenni z Ukrainy – życie w Polsce i plany na przyszłość*. Wydawnictwo Academicon.
- Heller, M. (2012). *Wszechświat jest tylko drogą. Kosmiczne rekolekcje*. Wydawnictwo Znak.
- Isański, J., Nowak, M., Michalski, M., Sereda, V., Vakhitova, H. (2022). *Odbiór społeczny i integracja uchodźców z Ukrainy*. UKREF Research Report 1(2022). https://repozytorium.amu.edu.pl/bitstream/10593/26828/1/UkRef2022_raport_05_2022_POL.pdf (dostęp: 12.06.2023).
- Kędracka-Feldman, E. (1997). Jakość kształcenia i jej mierzenie. W: E. Goźlińska (red.), *Reforma kształcenia zawodowego. Pakiet edukacyjny dla nadzoru pedagogicznego, dyrektorów szkół i nauczycieli* (s. 166). Pracownia Doskonalenia Nauczycieli Przedmiotów Zawodowych.

- Kłoskowska, A. (1991). Kultura. W: A. Kłoskowska (red.), *Encyklopedia kultury polskiej XX wieku. Pojęcia i problemy kultury* (ss. 23–24). Wydawnictwo Wiedza o Kulturze. Narodowy Bank Polski. (2022). *Sytuacja życiowa i ekonomiczna uchodźców z Ukrainy w Polsce. Raport z badania ankietowego zrealizowanego przez OO NBP*. Departament Statystyki w Warszawie.
- Narodowy Bank Polski. (2023). *Sytuacja życiowa i ekonomiczna migrantów z Ukrainy w Polsce – wpływ pandemii i wojny na charakter migracji w Polsce. Raport z badania ankietowego*. Departament Statystyki w Warszawie.
- Nowaczyk, A., Żołnowski, Z. (1974). *Logika i metodologia badań naukowych dla lekarzy*. Państwowy Zakład Wydawnictw Lekarskich.
- Nowosielska, P., Otto-Duszczak, P. (2022). *Dla uchodźców z Ukrainy Polska to plan B, wdrożony na czas wojny*. Dziennik Gazeta Prawna. <https://www.gazetaprawna.pl/wiadomosci/kraj/artykuly/8419234,uchodzcy-z-ukrainy-polska-plan-b-naprzezeczenie-rynek-pracy.html> (dostęp: 10.06.2023).
- Okólski, M. (2021). The Migration Transition in Poland. *Central and Eastern European Migration Review*, 10(2), 151–169. doi: 10.17467/CEEMR.2021.16
- Otwarte Dane. (2023). *Szczegółowe statystyki dot. osób zarejestrowanych w rejestrze obywateli Ukrainy i członków ich rodzin, którym nadano status cudzoziemca na podstawie specustawy*. <https://dane.gov.pl/pl/dataset/2715/resource/46612/table> (dostęp: 06.06.2023).
- Рейтинг. (2022). *Львівщина в умовах війни: погляди мешканців міст та переселенців*. https://ratinggroup.ua/research/regions/lvovschina_v_usloviyah_voyny_vzglyady_zhiteley_gorodov_i_pereselencev_13-23_maya_2022.html (accessed: 1th June 2023).
- Pilch, T., Bauman, T. (1995). *Zasady badań pedagogicznych. Strategie ilościowe i jakościowe*. Wydawnictwo Akademickie Żak.
- Plewko, J. (2010). Warunki integracji imigrantów ze społeczeństwem przyjmującym w wybranych krajach Unii Europejskiej. *Roczniki Nauk Społecznych*, 2(38), 157–180.
- Razumkov Centre. (2022). *Attitudes and Assessments of Ukrainian Refugees Who Return Home*. <https://razumkov.org.ua/en/articles/attitudes-and-assessments-of-ukrainian-refugees-who-return-home-april-may-2022> (accessed: 26th June 2023).
- Razumkov Centre. (2022). *Настрої та оцінки українських біженців, що повертаються на Батьківщину*. <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/nastroi-ta-otsinky-ukrainskykh-bizhentsiv-shcho-povertaiutsia-na-batkiivshchynu> (accessed: 10th June 2023).
- Starzyńska-Rosiecka, D. (2022). *Ilu uczniów z Ukrainy uczy się w polskich szkołach?* [dziennik.pl. https://edukacja.dziennik.pl/aktualnosci/artykuly/8566882,ukraina-polska-uchodzcy-edukacja-dzieci-szkola.html](https://edukacja.dziennik.pl/aktualnosci/artykuly/8566882,ukraina-polska-uchodzcy-edukacja-dzieci-szkola.html) (dostęp: 25.06.2023).

- Straż Graniczna. (2023). *Informacja statystyczna za 2022 r.*
- Suchodolski, B. (1990). *Wychowanie mimo wszystko*. Wydawnictwo Szkolne i Pedagogiczne.
- Turos, L. (1999). *Andragogika ogólna*. Wydawnictwo Akademickie Żak.
- Ustawa z dnia 12 marca 2022 r. o pomocy obywatelom Ukrainy w związku z konfliktem zbrojnym na terytorium tego państwa. <https://isap.sejm.gov.pl> (dostęp: 29.07.2023).
- Ustawa z dnia 14 grudnia 2016 r. Prawo oświatowe. <https://isap.sejm.gov.pl> (dostęp: 26.07.2023).
- Wojdat, M., Cywiński, P. (2022). *Miejska gościnność: wielki wzrost, wyzwania i szanse. Raport o uchodźcach z Ukrainy w największych polskich miastach*. Centrum Analiz i Badań. Unia Metropolii Polskich im. Pawła Adamowicza w Warszawie.
- Wyszynski, M. C., Guerra, R., Bierwiazzonek, K. (2020). Good refugees, bad migrants? Intergroup helping orientations toward refugees, migrants, and economic migrants in Germany. *Journal of Applied Social Psychology*, 50(10), 607–618.
- Żółciak, T., Osiecki, G. (2022). 7 procent dzieci i młodzieży w Polsce pochodzi z Ukrainy. *Demograficzny portret uchodźców*. Dziennik Gazeta Prawna. https://www.gazeta-prawna.pl/wiadomosci/kraj/artykuly/8420789,ukraincy-w-polsce-demografia-dzieci-i-mlodziez.html?fbclid=IwAR10cqDjkcp1CpHstwhYMe-kqwzCSrJkyyAhgu-9Bf2DiPajOD_N_SDt2Xc4 (dostęp: 25.06.2023).